

## “ДЭЭРЭЭС ТОГТООСОН ДҮРС ТУС БҮРИЙГ БҮРТГЭСЭН БИЧИГ” СУРВАЛЖИЙН МАНЖ ЭХТЭЙ ХОЛБООТОЙ ШИНЭ БАРИМТУУДЫГ ТОДРУУЛСАН НЬ

Б.Гэрэлмаа<sup>1</sup>, Д.Шагдарсүрэн<sup>2,3</sup>, Х.Улаан-Од<sup>1</sup>, Ш.Болд<sup>1,3</sup>

<sup>1</sup>“Ач” Анагаах ухааны их сургууль, <sup>2</sup>“Долмалин” эмнэлэг

<sup>3</sup>Эм зүйн шинжлэх ухааны их сургууль

E-mail: gerelmaa.dolmalin@gmail.com

### Abstract

#### HIGHLIGHTING NEW FACTS RELATED TO THE MANCHU ORIGIN IN THE MANUSCRIPT OF “IMPERIALLY COMMISSIONED COMPLETE RECORD OF THE BODY”

Gerelmaa Battogtokh<sup>1</sup>, Shagdarsuren Dashjamts<sup>2,3</sup>, Ulaan-Od Khailan<sup>1</sup>, Bold Sharav<sup>1,3</sup>

<sup>1</sup>“Ach” Medical University, <sup>2</sup>“Dolmalin” clinic

<sup>3</sup>Mongolian University of Pharmaceutical Sciences

E-mail: gerelmaa.dolmalin@gmail.com

Zava Damdin Lama, a member of the Mongolian Academy of Sciences, wrote in the “Golden Book-History of the Spread of Buddhism in Great Mongolia”, the main source of Mongolian history, which stated that, in the summer of 1693, Enkh-Amgalan Khan contracted a mysterious disease and became ill. Undur Gegeen Zanabazar was invited to perform a series of powerful chanting and treatments to alleviate the disease, including a treating mantra called “Dolma Yul Dog” by Tara to pacify the spirits of the land. This Chanting, a complex meditation ritual of Buddhist secret tantra to alleviate pain and suffering, is recited as a solution to the spread of typhoid, human and animal diseases, droughts, dzuds, and natural disasters that is caused by a clash of the eight demon provinces of the earth, water, and the sky. The main textbook of traditional medicine, the “Secret Quintessential Instructions on the Eight Branches of the Ambrosia Essence Tantra”, states in the “The Subsequent Tantra- The Entrustment of the Four Tantras”: “101 diseases out of 404 can be cured without medication. 101 diseases can be cured by medicine. 101 diseases can be cured by Chanting. 101 diseases cannot be cured as a consequence of karma”. The treatment stated before was performed as a remedy for the 101 diseases that can be cured by Chanting.

**Keywords:** Manchu anatomy, typhoid, Subsequent Tantra, 101 diseases, karma

### Үндэслэл

Монголын түүхийн гол сурвалж болох “Судар бичгийн хүрээлэн”-ийн гишүүн Зава Дамдин ламын “Их Монгол оронд бурхны шашин дэлгэрсэн түүх Алтан дэвтэр судар”-т усан тахиа жилийн зун /1693 онд/ Энх-Амгалан хааны бие муудаж учир битүүлэг өвчин туссанд Халх богд Өндөр гэгээн Занабазарыг урин залж өвчнийг амарлиулахын тухайд хүчтэй хатуу гүрэм заслууд хийлгэсэн бөгөөд түүний дотор Дарь эхийн үүднээс газар орны эздийн хариулга буюу “Долма юл дог” хэмээх ном заслыг хийлгэсэн талаар дурджээ[1]. Энэхүү ном заслыг газар лус, тэнгэр хорлогчийн найман аймаг хямралдаж тухайн газар оронд хижиг тахал дэлгэрэх, хүн, малын халдварт өвчин, ган, зуд, байгалийн гамшиг тохиолдоход гүрэм болгож уншдаг бөгөөд буддын нууц тарнийн ёсны үүднээс хийх өвчин зовлонг амарлиулах цогц бясалгал бүтээлийн зан үйл юм.

Уламжлалт анагаах ухааны гол сурах бичиг болох “Рашааны зүрхэн найман гишүүнт нууц увдисын үндэс” судрын “Хойд үндэс-Огоот тушаах бүлэг”-т: “404 өвчний 101 өвчин өөрөө эм засалгүй эдгэнэ. 101 өвчин нь эм заслаар эдгэнэ. 101 өвчин нь гүрэм заслаар эдгэнэ. 101 өвчин үйлийн үрийн эрхээр эдгэхгүй”[2] хэмээн номлосны гүрэм ном заслаар эдгэх 101 өвчний засал болгож дээрх эмчилгээ хийгдсэн байна.

“Дээрээс тогтоосон дүрс тус бүрийг бүртгэсэн бичиг”-ийн манж эх[3]ийн хавтсан дээрх гар бичмэл эртний хятад ханзаар бичсэн бичээсний тайлал:

1 дүгээр зурагт үзүүлсэнчлэн zho shen xue mai tu буюу zho shen-бүх биеийн, xue mai-цусан судал, ту-зураг гэсэн утгатай. Тус сурвалжийн нэрийн дүрс нь “... хүн цэцэн гэгээн эрхэм ухаантай болсон нь дүрст бие, дүрсгүй сүнс лүгээ барьцалдаж төрсөн...”[4] хэмээснээс үзэхэд хүний биеийг хэлж буй.

Харин тус бүр гэх нь биеийн бүхий л хэсэг бүрийг гэсэн утгаар нэрлэгджээ. Энэ нь zho shen буюу дүрс тус бүрийг гэж орчуулагдсан байна [5].

Мөн “Бүх биеийн цусан судлын зураг” гэсэн гарчгийн дор 2 дугаар зурагт буй “таван цул, зургаан сав” хэмээх бичээс бичигдсэн. Энэ нь тус сурвалжийг Дорно дахины анагаах ухаантай өрнийн анагаах ухааны биеийн бүтэц зүй судлалыг интеграцичилахаар хослуулан бичсэн томоохон бүтээл болохыг харуулж байна.

Тус бүтээлийн дотор хэд хэдэн хуудсанд 3 дугаар зурагт үзүүлсэн тамга байх бөгөөд хэдий зарим ханз баларч үл харагдах авч нууц уншлагын танхим, өрөө гэсэн утга илэрхийлнэ. Манж анатомийг бичигдсэний дараа “Манжийн Энх-Амгалан хаан хэвлэх зөвшөөрөл өгөхөөс татгалзаж, нийт гурван хуулбарыг гараар бичиж, Бээжин хотод нэг, нийслэлээс гаднах цэнгэлдэх ордонд нэг, гурав дахийг нь Манжийн өвөг дээдсийн нутаг Жехолд тус тус хадгалах зарлиг буулгажээ. Ийнхүү хэвлэхээс татгалзаж хадгалсны учир нь энэ бүтээл хожмын манж хүмүүсийн унших энгийн нэг ном биш хэмээн үзсэн аж. Гар бичмэлийг унших эрхийг хэдхэн хүмүүст олгон, тэдэнд номыг авч гарах, эсвэл тэмдэглэл хөтлөх зөвшөөрөл олгохгүй байв”[6]. Энэхүү номын хуудсанд дарагдсан тамганы утга нь дээрх үйл явдлын хөдөлшгүй түүхэн баримт ба цаасан дээрх нотолгоо болж байгаа юм.

“Дээрээс тогтоосон дүрс тус бүрийг бүртгэсэн бичиг”-ийн манж хувилбарыг 1981 онд Тайваньд John B. deC., Saunders M., Francis R. Lee.. нар өөрсдийн эрдэм шинжилгээний өгүүллийн хамт оршил тайлбар бичин The Manchu Anatome and its historical origin гэдэг нэрээр хэвлүүлэн нийтийн хүртээл болгосон буй[7]. 4 дүгээр зурагт үзүүлсэн тус бүтээлийн нүүрэн хэсгийн ханзыг орчуулбал: “Энх-Амгалан хааны шунхан бийрээр хянаж зассан цул савын тайлбар” Энх-Амгалан хаан нь бүх бичиг хэргээ шунх буюу мөнгөн усны байгалийн хүдэр болох улаан чулууг ашиглан бэхлэн бичдэг байсан[8] бөгөөд энэ нь тус номыг Энх-Амгалан хаан хянан тохиолдуулсан гэсэн утгатай.

Манжийн эзэн хаан Энх-Амгалан 1692 (зарим эх сурвалжид дурдсанаар 1693 он) онд 40 настай байхдаа хумхаа өвчнөөр өвдсөн байна. Хаан хэдийгээр өөрийн ордны эмч нарт үзүүлж эм уусан ч сайжралыг олоогүй. Мөн үед Чин гүрний хааны ордонд хаанд барууны шинжлэх ухааны хичээл зааж байсан Христийн номлогч Висделоу, Фонтаней нар нутгаасаа авчирсан Перугийн кортекс хэмээх эмийн ургамлыг хаанд танилцуулж хэрэглүүлснээр хааны чичрэг буюу хумхаа өвчин илааршсан байна (Зураг 5). Энэ үйл явдал нь барууны анагаах ухааныг ойлгуулах, бишрэлийг төрүүлэх, дэлгэрүүлэх чухал мөч болжээ. Фонтанейн тэмдэглэлд бичигдсэнээр тэр үед ганц хаан бус хааны ордон, орон нутагт чичрэг тахал олон хүн ардад дэлгэрсэн байсан юм. Перугийн кортекс гэдэг ургамал нь Европт 1560 оноос хойш эмийн ургамлын ном сурах бичигт тэмдэглэгдэж ирсэн гэж үздэг бөгөөд гол эм судлалын үйлдэл үзүүлэгч бодис нь хинин хэмээх алкалойд юм. Хинин нь их тунгаар зохисгүй хэрэглэж, тун нь хэтэрвэл зүрхний агшилтын тоог цөөрүүлж, зүрхний дутагдалд хүргэх, хордлого үүсгэх аюултай бодис юм. Үүнийг бас хүнцлийн хор гэж нэрлэдэг. Монголын уламжлалт анагаах ухаанд хинин агуулсан Гожил хэмээх модны үр бүхий Гожил-7 танг халдварт өвчин, халуунтай ханиад мөн зүрх долгиох зэрэг өвчинд хэрэглэдэг байна. Перугийн кортекс нь Rubiaceae буюу ягаандайн овгийн ургамал бөгөөд нутгийн нэр нь Чинчона гэдэг. Ягаандайн овогт кофены ургамал багтахын зэрэгцээ Гурван улааны танд ордог “Зод” хэмээх ургамал мөн бий. Манай оронд уг овгийн ургамлаас Жинхэнэ өрөмтүүл *Galium verum* L. төв болон баруун, хойд, зүүн талын сумдын нутагт элбэг ургадаг [9]. Тус ургамлыг Монголын уламжлалт анагаах ухаанд мөн л халуун өвчин тэр дундаа уушгины халуун, бөөрний халуун, цусан халуун, гэмтсэн халуун зэрэгт хэрэглэдэг. Орчин үед Перугийн кортекс ургамлыг хүнсний аюулгүй байдалд нийцүүлэн хоргүйжүүлэн номхотгон боловсруулж Австрали улсын Bickford and Sons ундааны үйлдвэрт Chinchona Indian Tonic нэрийн хийжүүлсэн ундаа хэлбэрээр үйлдвэрлэн гаргаж байна.

**Ном зүй**

1. Зава Дамдин Лувсандаян.. Их монгол оронд бурхны шашин дэлгэрсэн түүх- Алтан дэвтэр. Гантөмөр С., орч. Улаанбаатар: Адмон принт; 2018. х.131-132.
2. Анагаах ухааны дөрвөн үндэс. Зоригт хян. Өвөр монголын үндэсний хэвлэлийн хороо: 1991. х.1856-1872.
3. Dergici toktobuha ge ti ciowan lu bithe. Манж хэлээр бичсэн гар бичмэл хуулбар бүтээл. Хувийн номын санд хадгалагдаж байгаа эх.
4. Гэрэлмаа Б.. “Дээрээс тогтоосон дүрс тус бүрийг бүртгэсэн бичиг сурвалжийн эх бичгийн судалгаа” анагаах ухааны докторын зэрэг горилсон нэг сэдэвт бүтээл. Нямдорж Д., Болд Ш., удирдагчид. Улаанбаатар; 2020. х.56
5. Хааны бичсэн таван зүйлийн үсгээр хавсаргасан манж үгийн толь бичиг. х.1435.
6. Kue-Hing Yong T., Regina., Sask.. French Jesuits and the “Manchu Anatomy” – how missed the Vesalian Revolution. CMA Journal. 1974(111):566-568.
7. John B. deC., Saunders M., Francis R. Lee.. The Manchu Anatome and its historical origin. Taiwan: 1981.
8. Жонатан Д.Спэнс.. Энх-Амгалан хаан. Баттөр Ж., Эрдэнэчимэг Г., орч. Улаанбаатар: Нэнко; 2015. х.94, 135.
9. Boldsaikhan B.. Encyclopedia of Mongolian medicinal plants. Ulaanbaatar: 2004. 215.